

HALLÂC-I MANSUR'UN MESNEVÎ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*
The Effect of Mansur Al-Hallaj's on Mathnawi

Eda TANYILDIZI¹

Birol AZAR²

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, edatanyildizi23@gmail.com, orcid.org/0000-0002-4122-9990

² Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bazar@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6992-1762

* Bu makale "Mesnevî-i Manevî'den Hareketle Mevlevîlik'te Velî Tipi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 20.06.2021

Kabul/Accepted: 21.07.2021

DOI: 10.20322/littera.954933

Anahtar Kelimeler

Hallâc-ı Mansur, Mevlânâ,
Mesnevî, tasavvuf

ÖZ

Hallâc-ı Mansur, dokunaklı ve duygulandırıcı sözleriyle dikkat çeken ve İslam tasavvufunda "ene'l Hakk" ifadesiyle pek çok mutasavvıfın fikrî ve ruhi dünyasını besleyen bir sufidir. Edebiyat ve tasavvuf tarihinde pek çok şahıs ondan etkilenmiş ve onu örnek almıştır. Tüm mahlûkatın manevî lisanını anlayan Hallâc, Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'yi derinden etkilemiş, benliğinden ve varlığından halas olan kişinin manevî âleme yükseleceğini ileri sürmüştür. Ayrıca Mevlânâ, Hallâc'ın "ene'l-Hakk" ifadesini Mesnevî'nin temelini alarak ikiliğin kalkması sonucu mutlak tevhidi anlatan "Bir'lenme" doktrinini işlemiştir. O, "Bir'lenme" doktrinini çerçevesinde, tek nurun farklı suretlerde kendini nasıl izhar ettiğini ve tek varlığın değişmeyecek her vaktin şahitliğini yapan kişilerin kisvesine büründüğünü Hallâc'ın tasavvuf anlayışını oluşturan "Nur-ı Muhammedi" kavramıyla açıklamıştır.

Hallâc'ın dinler birliği düşüncesi, her şeyin asıl kaynağı ve yaratılışın sebebi olarak görülen aşk ile Mesnevî'ye yansımıştır. Mevlânâ'ya göre şeriat dış kabuktur, asıl ve öz olan ise aşktır. Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışının ana eksenini oluşturan aşk, Mesnevî'de varlığın sebebi ve hakikat olarak aktarılmıştır. Kul bu aşka, izafi varlığından kurtulup âlemi tek varlığın tecellisi olarak idrak ettiğinde ulaşabilmiştir. Benliğinden kurtulan kul, "Bir'e yükselmiş ve "ene'l-Hakk" diyebilmiştir. Nitekim bu mertebedeki kul, insan-ı kâmil olmuş ve tüm mevcudatın tezahürü olan "Hakikat-i Muhammediye" derecesine yükselip âleme ayna kesilmiştir.

Çalışmada, Hallâc-ı Mansur'un fikirlerinin Mesnevî'deki yansımaları ve Hallâc'ın Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışını şekillendirmedeki rolü ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Keywords

Mansural-Hallaj, Mawlana,
Mathnawi, mysticism

Mansur al-Hallaj who attracts attention with its affective and touching words and feeds the intellectual and spiritual world of many mystics with his expression "ene'l-Hakk" in Islamic mysticism is a sufi figure. Many people were influenced by him and took him as an example in the history of literature and mysticism. Al-Hallaj who understands the spiritual language of all creatures deeply influenced Mawlana Jalaleddin al-Rumi and claimed that the person who gets rid of moles will ascend to the spiritual realm. Besides Mawlana took al-Hallaj expression "ene'l-Hakk" as the basis of Mathnawi and worked on the doctrine of unification which describes absolute oneness as a result of the abolition of duality. Under this doctrine he explained how the single light manifests itself in different forms and that the single entity doesn't change and takes on the guise of witnesses of all times, with the concept of "Nur-ı Muhammedi" which constitutes Hallaj understanding of mysticism.

Hallaj's idea about unity of religions is reflected in Mathnawi with love which is seen as the main source of everything and the reason for creation. According to Mawlana, the sharia is the outer Shell and what is main thing and essential is love. Love which

constitutes the main axis of Mawlana's idea of mysticism is conveyed as the reason and truth of existence in Mathnawî. Person can reach this love when he gets rid of his relative existence and realizes the world as the manifestation of a single existence. The person who got rid of himself ascended to "one" and was able to say "ene'l-Hakk". Thus the person at this level has become a perfect man being and risen to the level of the "Hakikat-i Muhammediye" which is the manifestation of all existence and has become a mirror to the universe.

In the study, the reflections of Hallaj al-Mansur's ideas in Mathnawî and the role of Hallaj in shaping Mawlana's understanding of mysticism will be tried to be revealed.

Atıf/Citation: Tanyıldızı, E., BİROL AZAR (2021), "Hallâc-ı Mansur'un Mesnevî Üzerindeki Etkisi ", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/3, 712-723.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Eda TANYILDIZI, Birol AZAR, edatanyildizi23@gmail.com, bazar@firat.edu.tr

GİRİŞ

İslam'ın mistik şehidi olarak kabul edilen Hallâc-ı Mansur, öğretileri ile birçok mutasavvıfı tesiri altında bırakan, sözleri ve davranışlarıyla tasavvuf tarihinde öne çıkan bir sufidir.

Ebu Mugîs Hüseyin b. Mansur Hallâc, üstün hâller elde etmiş, himmet, iştîyak sahibi ve tasavvuf yolunun sarhoşlarından olan bir velîdir (Hücvirî 2016: 212). Tûr'da Hicri 244'te dünyaya gelen Hallâc, büyük kurraların bulunduğu Vâsît şehrine çocukluk yıllarında gitmiş ve Kur'ân-ı Kerim ezberlemiştir (Gürer 2017: 172). İran'ın Beyzâ şehrinden olan Hüseyin Mansur, Irak ve Vâsît'ta yetişmiştir (Sülemî 2018: 173). İran'da doğan Hallâc-ı Mansur, üstün hâl sahibi bir mutasavvıf olup farklı şehirlerde büyümüştür.

Hüseyin Mansur, üçüncü tabaka velîler arasında zikredilmektedir ve hallâc değildir. Bu isimle meşhur olması şöyle bir hikâyeye dayanmaktadır: Bir gün, Hallâc-ı Mansur hallâc olan bir arkadaşının dükkânındayken arkadaşının bir işi çıkar. Arkadaşına onun işini görebileceğini söyleyen Hüseyin Mansur, arkadaşını uğurlar. Daha sonra parmağının işaretleriyle tüm pamuklar, çekirdeklerinden ayrılır ve Hüseyin Mansur "Hallâc" unvanını alır (Câmî 2016: 288-299). Küçük yaşlarında tasavvufa meyleden Hallâc-ı Mansur, üç şeyhe hizmette bulunur, onların bilgilerinden ve birikimlerinden faydalanır. İlk şeyhi, Sehl-i Tüsterî olup onun yanında Kur'ân ve hadis öğrenir, bu zaman zarfında tasavvufî düşüncenin bilincine ulaşır (Cebecioğlu 1988: 333-334). Sehl-i Tüsterî, İbni Ata'dan önce bir *tefsir taslağı yazmış ilk gizemcidir*. Sehl Tüsterî'den kalan tez ve örneklerin izlerini, Hallâc-ı Mansur'un hayatı boyunca taşıdığı görülür. Tövbe ve çile çabası, her yakarıştan önce vudû, suçlama ve küçümseme, ruhun aydınlanmasını sağlayan tecelli beklentisi ve Nur-ı Muhammedi kavramı (Massignon 2006: 108) Sehl'in öğretileridir. Hüseyin Mansur'un ikinci şeyhi Amr el-Mekkî olup onun yanında Hallâc manevî hâllere itibar etmeme ve tövbenin gerekliliğini öğrenir, ayrıca tasavvufun Kur'ân'a bağlılıktan oluştuğunu ve sünnetin bu fikre destek verdiği düşüncesini benimser (Cebecioğlu 1988: 334). Hallâc-ı Mansur'un hayatında sıra dışı bir rol üstlenen bu zat, Hallâc'ın sakallarını keser ve ona hırka giydirir. Amr el-Mekkî, gizemciliği öğrenen ve dinin pratikleriyle ilgili mistik yazılar yazan ve kişiyi vecde getiren mısralarla ilgilenen biridir (Massignon 2006: 118). Hallâc'ın üzerinde etkili olan üçüncü şeyh ise Bağdat okulunun temsilcisi Cüneyd-i Bağdâdî'dir. Şeyhin görüşlerini anlattığı meclislerde, Nurî, Futî, İbn Atâ ve Şiblî gibi önemli mutasavvıflarla beraber bulunan Hallâc, tasavvufî deneyimlerinin esasını oluşturan bilgileri edinir (Cebecioğlu 1988: 334). Üç farklı şeyhten bilgi ve

tecrübe edinen Hallâc, kendi tasavvuf dünyasını bu öğretiler üzerine bina eden ve birçok sufi tarafından örnek alınan bir mutasavvıftır.

Sözleri ve tavırlarıyla velîler arasında farklı düşünceler uyandıran Hüseyin Mansur'u, meşayihin bir kısmı merdut bir kısmı da makbul olarak kabul etmiştir. Ebu Yakub Nehrecorî, Amr b. Osman, Ali b. Sehl Isfehanî ve Ebu Yakub Akta gibi sufiler onu reddetmiş; Ebu Kasım Nasrabazî, İbn Ata, Muhammed b. Hafif ve sonraki mutasavvıflar onu uygun bulmuşlardır. Cüneyd, Şiblî ve Husrî ise onun hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bir hüküm vermemiştir. Bir başka topluluk, Hallâc'a sihir nispet etmiştir (Hücvirî 2016: 213). Hallâc, düşünceleri hasebiyle sufi toplulukları arasında farklı algılanarak değerlendirilmiştir.

Hallâc-ı Mansur'un görüşü, Antik Yunan, Zerdüştlük ve Maniheizt düşünce halkalarına kadar uzanmaktadır (Ağırman-Bekalp 2012: 89). O, tasavvufta zulüm görenlerin sembolü haline gelen, sekr (sarhoşluk/kendinden geçme) ve telvin (hâlden hâle girme) ekolünün ilk temsilcilerindendir ve "aşk şehidi" olarak görülmektedir (Gürer 2017: 172). Ebu Said Ebülhayr, onun yüksek bir hâlde olduğunu bildirmekte ne Doğu'da ne de Batı'da onun gibi zat olduğunu belirtmektedir (Câmî 2016: 289). Hallâc, ince ve nükteli sözler nakleden, çevresindekiler tarafından pek anlaşılmayan ve inkâr edilen bir kişidir.

Hallâc'ın müridlerinin bir kısmı, onun katledilerek öldürülmediğini, ona benzer bir Allah düşmanının öldürüldüğünü ileri sürmüşlerdir (Câmî 2016: 291). Hallâc-ı Mansur, son nefesine kadar bütün varlığa sevgi beslemiş ve kendisine yapılanları Hakk'tan kabul edip rıza göstermiştir. Onu öldürmeye gelenlere Hallâc şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım benim dış varlığımı senin manevî varlığınla yok ettin. Benim dış varlığımın senin manevî varlığın hakkına beni öldürmeye gelenlerin hepsine merhamet eyle."* (Câmî 2016: 292). Kâinattaki her şeye sevgi duyan Hallâc'ın, kendisini öldürmeye gelenlere dahi merhamet göstermesi, onun nefsi duygular içerisinde olmadığını ortaya koymuştur.

Hallâc'ın kendine özgü karakterize ettiği tasavvuf anlayışında üç konu üzerinde durduğu göze çarpmaktadır. İlki hulûl, lâhût'un nâsût olması yani ilahî zatin cisme bürünmesi. İkincisi, Hakikat-ı Muhammedi/Nur-ı Muhammedi'nin ezeli olup âlemin yaratılışına aracı olması. Üçüncüsü ise bütün dinlerin tek bir ilahî kaynaktan gelmesidir (Sunar 1978: 49). Hallâc-ı Mansur, Hakk'ın isimlerinin idrak edilmeleri açısından isim, Hakk açısından ise hakikat olduğunu bildirmektedir. Marifet elde eden kula Hakk, hatırıyla ilham etmekte ve onun sırrını korumaktadır. Hallâc'a göre Hakk, taatlerle yönelilen ve ibadet edilen zattır. O'nun dışında hiçbir şey ne müşahede ne de idrak edilebilmektedir (Sülemî 2018: 173-175). Hallâc, tek hakikatin Hakk olduğunu söylemektedir. O, tasavvufta ortaya attığı düşünceleri ile çağları ve dinleri aşmış, bazı sufiler tarafından reddedilmiş bazıları tarafından takdir edilmiş bir mistiktir.

İslam tasavvufunda önemli bir yer teşkil eden Hallâc-ı Mansur, varlık problemini "benlik" çerçevesinde şekillendirmektedir. Hallâc'a göre insan, Tanrı'nın bir parçasıdır, o ancak benliğini keşfettiğinde Tanrı'yı keşfedebilmektedir. Tanrı üzerine düşüncelerini tenzih ve tevhid kavramları etrafında geliştiren Hüseyin Mansur, sadece Tanrı'nın sıfatlarından yola çıkarak Tanrı'ya ulaşmanın mümkün olmadığını bildirmektedir. Çünkü Allah tektir, her şeyin kaynağıdır. İnsan, duygularını ve aklını yok ettiğinde Tanrı'yı iç gözlem yoluyla

kavrayabilmektedir. Nitekim varlığını yok eden kul, Hakk'ta var olmakta ve Bir'lenmektedir (Ağırman-Bekalpo 2012: 85-86). Mevlânâ, Hallâc'dan etkilenip ona pek çok atıf yapan (Cebecioğlu 1988: 342) ve onun "ene'l-Hakk" ifadesini kendi tasavvuf görüşünün temelini oturtan bir mutasavvıftır. Nitekim Mesnevî'nin pek çok yerinde izafi benliğin ortadan kalkarak suje ve özne arasındaki ikiliğin yok olması sonucu, mutlak tevhidi tecrübe eden "Bir"lenme anlayışı işlenmektedir.

1.Hallâc'ın Aşk Görüşü

Hallâc-ı Mansur, Hakk'ın kâinatı aşk ile yarattığını düşünmektedir. Onun düşüncelerinde Hakk muhabbettir. Bu muhabbet Allah'ın özünün özüdür. Allah, ezelde "kendi sıfatlarında kendini temaşa etmiş ve onlar içinde en önemli olanını seçmiştir. Bu, aşktr ve O, insanı yaratarak bu sıfatını görünür kılmak istemiştir." Bu doğrultuda Allah ile insan arasında ezelde yapılan misak (A'raf 7/172) karşılıklı sevgi anlaşmasıdır. Hakiki aşk, beşerî sıfatlardan arınarak Hakk'ın verdiği hüviyete girmektir. Nitekim Hallâc da aşkın, aşığın sıfatlarından sıyrılması ve maşuğun sıfatlarıyla bezenmesiyle gerçekleşeceğine inanmaktadır (Altıntaş, 1986: 80-86). Hallâc'a göre ikilikten birliğe ulaşma aşk ile gerçekleşmektedir. Hallâc'ın Hakk'a beslediği sevgi, dinamik bir aşktır ve Hallâc'ın yolundan yürüyen velîler "şarap" sembolüyle onun bu neşvesini anlatırlar.

"Sabah aydınlığı ışıdı; bizse senin Mansûr şarabını sabah çağı içip durmadayız." (Mesnevî 1 Beyit 1817)

Mansur şarabı ifadesiyle cezbe ve aşk kast edilmektedir. Nitekim mansûr kelimesi "yardım edilmiş" manasına gelen yardım, feyz ve neşe şarabıdır (Gölpınarlı 2017: 204). İlahî birliğe ulaşmak Mansur'un amaçlarından biridir. O, Hakk'ın aşk ile yarattığını ve Hakk'ın insanda mevcut bulunduğunu içeren ifadelerle sahiptir (Cebecioğlu 1988: 339).

"Aşk olmasaydı varlık nereden olurdu? Ekmek nasıl olurdu da kendisini sana verirdi, nasıl olurdu da sen olurdu?" (Mesnevî 5 Beyit 2012)

"Ekmek kendini sana verdi, sen oldu; neden? Aşktan, özleyişten. Yoksa ekmeğin can olmasına yol var mıdır hiç?" (Mesnevî 5 Beyit 2013)

"Aşk, ölü ekmeği bile can yapıyor; geçip giden canı ölümsüz bir hale getiriyor." (Mesnevî 5 Beyit 2014)

Allah, kâinatı aşk-ı zati sebebiyle yaratmıştır. Tüm mevcudat, bu aşkın tecellisidir. İnsan varlığından arındığı zaman Hakk'ta var olmakta ve birlik denizine girmektedir.

"Bütün zerrelere, yok olmuş onda; âlem hem onun yüzünden esirmiş, kendinden geçmiş hem onun yüzünden kendine gelmiş." (Mesnevî 2 Beyit 1400)

Manevî hayatın en üst mertebesi olan aşk; Mesnevî'de varlığın özü, ona can vren hakikatin kendisi, yaratılışın ve varlığın sebebi olarak anlatılmaktadır.

2.Hallâc'ın Mesnevî'ye Yansıyan Sözleri

Hallâc-ı Mansur, İslam toplumlarında menkıbeleri ve sözleriyle derin iz bırakmış bir şahsiyettir. Hallâc'ın öldürülüş biçimi tasavvufta çeşitli vesilelerle hatırlanmıştır. Mevlânâ, her zaman ona saygı duymuş (Gölpınarlı 2017: 204), onu benimsemiş bir velî olarak Hallâc'ın fikirlerini, sözlerini ve şiirlerini Mesnevî'ye yansıtmıştır. Hallâc'ın:

Ey güvendiklerim, beni öldürünüz

Benim ölümümde hayatım vardır

Benim hayatım ölümümde ve ölümüm hayatımdadır (Hallâc, 2002: 69) ifadesinin Mesnevî'ye

"A güvendiğim kişiler beni kınayıp yererek öldürün; çünkü ölümsüz yaşayışım ölümümde dir" (Mesnevî 1 Beyit 3948) şeklinde yansımıştır. Mevlânâ'ya göre madde esaretinden çıkarak Hakk'a ulaşan kul, Hakk'ta var olmakta ve ölümsüzleşmektedir.

"A güzel, ömürlerdir aşkının davuluyla 'Gerçekte de ölmemedir, dirilmem.' havasını çalmadayım." (Mesnevî 6 Beyit 4073). Aşk ile âleme tecelli eden Hakk, nefsini öldüren kulun kalbinde açığa çıkmaktadır. Hallâc ve Mevlânâ görünen-görünmeyen her şeyin, Hakk'ın kendisine duyduğu bu aşkın yansıması olarak görmekte ve hakikate erip yok olan kulun ezeli vatanına kavuştuğuna inanmaktadır.

3.Hallâc'ın "ene'l-Hakk" İfadesinin Mesnevî'deki Yansımaları

Hallâc-ı Mansur'a göre Tanrı her şeydir. Bir olması nedeniyle her şey olan Tanrı, tanımlanamaz ve sınırlandırılmaz (Ağırman-Bekalp 2012: 87). Semavî dinlerin "yaratma" düşüncesine katılmayan Hallâc, mevcudatın Tanrı ile birlikte var olduğunu varsaymaktadır (Ağırman-Bekalp 2012: 91). O, insanın ilahî nitelik taşıdığını, Allah'ın, Âdem'i kendi suretinde yarattığını ileri sürmektedir. Tanrı, evveli ve ezeli olmayan aşkının suretini bir aynada görür gibi zatından yansıtmaktadır. Hz. İsa'da olduğu gibi Hz. Âdem'de de tecessüd (Allah'ın herhangi bir maddi varlık şekline bürünmesi) etmektedir. (Nicholson 1978: 128).

"Adları öğretti, ayetinin beyi olan her damarında yüzbinlerce bilgi bulunan insanlar atası var ya" (Mesnevî 1 Beyit 1239)

"Her şeyin adı o şey nasılsa hem de sonuna dek ne hale gelecekse hepsi onun canına bildirilmiştir." (Mesnevî 1 Beyit 1240)

"Her şeyin adı bize göre görünüşüne uygundur; fakat Tanrı'ya göre iç yüzüne uygundur." (Mesnevî 1 Beyit 1244)

"Bizim katımızda adı erlik suyu olan Tanrı katında şu benliğimizle varlığımızla şekildir." (Mesnevî 1 Beyit 1247)

"Âdem'in gözü de tertemiz ışıkla baktı, gördü de ona adların canı iç yüzü belirdi." (Mesnevî 1 Beyit 1251)

Beyitlerde Hz. Âdem, ledün bilgisine vakıf, Hakk'ın aynadaki tecellisi olarak yansıtılmıştır.

Hallâc'da hulûl inancı bulunmaktadır. Zühdi bir hayatın sonucunda beşerî sıfatlarından sıyrılıp kalbine tasfiye eden kula, Hz. İsa'da olduğu gibi Hakk'ın ruhu hulûl etmektedir. O kişi artık Hakk olmakta ve her şey o kişiye

boyun eğmektedir (Sunar 1978: 49-50). Mevlânâ'nın kendi tasavvuf anlayışı çerçevesinde yorumladığı Hz. Salih ve onun devesiyle ilgili hikâyede, Hallâc-ı Mansur'un hulûl inancına ilişkin izleri görmek mümkündür.

"Can, Salih'e benzer; bedense devedir. Can buluşma zevkini dalmıştır, bedense ihtiyaçlar içindedir (Mesnevî 1 Beyit 2525)

"Salih'in canı afetlere uğramaz, yara deveye gelir, zat yaralanmaz." (Mesnevî 1 Beyit 2526)

"Salih'in canı incitilemez; Tanrı ışığı kâfirlere mağlup olmaz." (Mesnevî 1 Beyit 2527)

"Tanrı onu incitsinler de sınanmayı görsünler diye gizlice canı bedenle birleştirmiştir." (Mesnevî 1 Beyit 2528)

"İncitenin haberi yoktur ki bunu incitmek Tanrı'yı incitmektir; bu küpün suyu ırmak suyuyla birleşiktir." (Mesnevî 1 Beyit 2529)

Hallâc, onu istila eden manevî sarhoşluk hâlinde doğru bir insan olduğu için onun söyledikleri mazur görülmektedir (Câmî 2016: 293). Hallâc-ı Mansur'un uluhiyyetini bildirdiği ve hulûl inancının sözlü ifadesi olan "ene'l-Hakk" Mesnevî'de gerek ima yollu gerekse Hallâc'ın "ene'l-Hakk" anlatımıyla yer almaktadır.

"Derdi olmayan kişi yol vurucudur; çünkü dertsizlik 'Ene'l-Hakk-Ben Tanrı'yım' demektir." (Mesnevî 2 Beyit 2526).

"Bu 'ben' sözünü vakitsiz demek, lanete uğramaktır; fakat bu 'ben'i vaktinde söylemek rahmettir." (Mesnevî 2 Beyit 2527).

"Mansur'un ben demesi gerçekten de rahmet oldu; fakat bak da gör Firavun'un ben demesi lanetin ta kendisi." (Mesnevî 2 Beyit 2528)

Yabancı biri "ene (ben)" dediğinde Firavun olmaktadır. Nitekim *"Bir benlik getirir rahmeti, bir benlik ki çeker laneti"* (Câmî 2016: 293). Mevlânâ Celaeddin, bedene hapsolünmüş izâfi benlik ile ezelf âlemden gelen küllî benlik arasındaki ayrımı korumaktadır. Bu durum ise ona Hallâc'ın "ene'l-Hakk" sözünü kusursuz bir şekilde yorumlama imkânı tanımaktadır. O, Firavun ile kâmil kişilerin "ene/ben" sözleri arasındaki farka dikkat çekerek bunu açıklamaktadır (Çakmaklıoğlu 2005: 202). Varlık, yaratanın dış tezahürüdür, insan ise tecelli eden Hakk'ın sırrıdır. Kul, idrakinin kısıtlı olmasından ötürü her şeyi algılayamamaktadır. Bu yüzden *"İlahî sırrın ancak bir parçasını ifade ettiği 'ene'l-Hakk' demek selahiyetine haiz değildir."* İnsanın kendisi bir hakikattir, fakat hakikatin kendisi değildir. Örneğin Mevlânâ gibi velîlerin vecd hâlinde bu ayrımı gözden ırak tuttuğu görülmektedir (Nicholson 1978: 122). Hakikatin tecellisi olan insan, vecd halinde izâfi benliğinden sıyrılmakta ve hakikate ulaşmaktadır. Bu yüzden tasavvufta âlem, Tanrı, insan arasındaki ilişkiye tecelli ve tezahürden daha fazla anlam yüklenmektedir.

Benliğinden kurtulan kul, Hakk'ın ilahî isim ve sıfatlarını üzerinde taşımaktadır. O, insan-ı kâmil olarak Hakk'ta dirildiği için "Ben-Hakk'ım" söylemini kendine uygun görmektedir. Hallâc, şehadetinin şanı, manevî yolunun simgesi ve mahkûmiyetinin sebebi olan "ene'l-Hakk" anlatımıyla karakterize edilmektedir (Massignon 2006:

176). Hallâc: “Allah’ı bilmiyorsanız, işaretinden tanıyın; O’nun işareti Ben’im ve ben Hakk’ım. Ben Hakk’la hakikatli olmaktan ayrılmadım... Ve ben öldürülsem de darağacına çekilsem de kollarım bacaklarım kesilse de sözümünden dönmeyeceğim.” (Massignon 2006: 178) sözleriyle hakikat âlemindeki sırları ifşa etmektedir. O, bir esrime hâlinde açığa vurulmaması gereken, şeriatı aşan bir ilahî sırra ulaşmaktadır. İçkinliğin sırrı, vahdet-i şühud vecdin dışında dahi güzellikleri idrak edebilen, Hakk’ın her şeyde kendini izhar ettiğini görmektir. Bu hakikat, Hakk’ın aşkınlığı savına ters düşmektedir. Bu nedenle de velîlerin bu düşünceyi söylemeleri uygun görülmemektedir. Aksi hâlde mahkûm edilebilmektedirler (Massignon 2006: 181). Ene’l-Hakk, bir şatahat, tasavvufi sistemin sezgisel bir formülüdür (Nicholson 2004: 141). İnsan kâinatı, eksiksiz bir biçimde bilincine sığdırdığında “ene’l-Hakk”ı söyleyebilmektedir. Çünkü Hakk âlemi, kendini kendine ifade etmek için kullanmaktadır. Hallâc’ın bu bilince vardığı, lakin tam bilinçlenme gerçekleştirilmeden bunu ilan ettiği görülmektedir (Massignon 2006: 182).

Hallâc-ı Mansur, Allah’ın insanı kendi suretinde yaratmasını Hristiyan ve eski Yahudi geleneklerinden yola çıkarak yeni bir yaratma görüşü ile açıklamaktadır (Nicholson 2004: 142). Vahdet-i vücud doktrinine göre Tanrı hem aşkın hem de içkin bir varlık olarak görülmektedir. Panteist çizgide ise Tanrı, hem kâinatın kendisiyle birlikte hem de içinde olarak tanımlanmakta; ancak aşkınlaştırılmamaktadır. Bu nedenle Hallâc-ı Mansur’u tam anlamıyla vahdet-i vücud nazariyesini benimseyen biri olarak nitelendirmek yerine ona yakın fikirleri taşıyan biri olarak düşünmek daha uygun olmaktadır (Ağırman-Bekalp 2012: 93). Hareketsiz olan Tanrı, âlemi harekete geçirme işini velîler hiyerarşisinin en üst derecesindeki kişiye vermektedir. Seçilmiş (muta) yaratıcı emrine dâhil olan biri, yaratıcı ifade “ene’l-Hakk”ı düşünme payına sahip olmaktadır (Massignon 2006: 182). Ene’l Hakk söylemi ile aslında Hallâc’ın benliği yok olmaktadır (Massignon 2006: 183). Hallâc-ı Mansur’un benliği, şerait ölçüsünü geçen, kişiselleştirici bir ilahî karışmanın yayılmasıyla (hulûl) ve biçim yenilenmesiyle tözleşmektedir. Hallâc’ın suret değiştirmiş kişiliği *Allah’la Tanrılaştırıcı birlik halinde baki* kalmaktadır. Ene’l-Hakk ifadesinin ilahî bir yönünün olması için bu birliğin gerçek olması gerekmektedir (Massignon 2006: 184-185). Nitekim Hüseyin b. Mansur’un kişisel ilahlaşma fikri, Hristiyanlık’ın temel akidesini anımsatmaktadır. Ene’l- Hakk diye seslenen aslında Hallâc’ın kendisi değildir. Fenaya ulaşmış ve Hallâc olarak konuşan Hakk’ın kendisidir (Nicholson 1978: 129-130). Hallâc’a göre gerçek tevhid, Hakk’ın seçtiği kullarda Allah tarafından “ene’l-Hakk” ifadesiyle gerçekleştirilmektedir. İlahî birliğe ulaşmak isteyen insan, benliğinden kurtularak özüne kavuşmakta ve “ene’l-Hakk” söylemiyle tek gerçeğin Hakk olduğunu idrak etmektedir.

Hallâc-ı Mansur’un gerçek akidesini temsil eden “ene’l Hakk” görüşü birçok sufi tarafından onaylanmaktadır. Bunlardan biri olan Mevlânâ bir gazelinde “Tek Nur”un bütün âlemde binlerce surette nasıl belirdiğini ve bu “Tek Varlık”ın hiç değişmeyerek *her çağda O’nun şahitliğini yapan Peygamber ve velîlerin kisvesine nasıl büründüğünü tasvir* etmektedir (Nicholson 1978: 130). Mesnevî’de bu nur, çağın Hz. İsa’sı, Hz. Musa’sı ve Hz. Muhammed (Ahmed)’i ve velîleri olarak anlatılmaktadır.

“İsa’nın çağıydı, nöbet onundu, Mûsâ’nın canı oydu, Mûsâ da onun canıydı.” (Mesnevî 1 Beyit 326)

"Bu zaman, Ahmed'in zamanıdır dedi; aklınızı başınıza alın, buyruğuna uyun, sakının ondan." (Mesnevî 4 Beyit 2783)

Zamanın kutupları, "ene'l-Hakk" görüşünü yansıtan ilahî bir kimlikle Mesnevî'de yer almaktadır. Ayrıca onlar arif ve şeyh olarak adlandırılmaktadır.

"Şeyh dedi ki: Çevremde yedi kere dön; bunu da Hac'daki tavaftan daha iyi say." (Mesnevî 2 Beyit 2243)

"Beni gördün ya Tanrı'yı gördün, gerçeklik Kâ'besinin çevresinde döndün, tavaf ettin." (Mesnevî 2 Beyit 2249)

"Bana hizmet, Tanrı'ya kulluk etmektir, onu övmektir; sanma ki Tanrı benden ayrı." (Mesnevî 2 Beyit 2250)

Vaktin kutbu ya da gavsı olarak nitelendirilen kişi, hakikattir. Nefsinden kurtulmak için sabır ve tevazu yolunu tutan salık, bu yolda ilerledikçe âlemlerle bütünleşmekte, hakikatin bir parçası değil kendisi olduğunu idrak etmekte ve "Bir"leşmektedir.

Tanrı'nın aşkınlığı olduğu müddetçe Hakk'ın içkinliğine bariz vurgu yapmak panenteizmdir. Bu inanca göre her şey Allah değildir. Bu inanç, her şeyin, tüm mevcudatın üzerinde Allah'ta olduğu nazariyesidir (Nicholson 2004: 140). Mevlânâ, Hallâc-ı Mansur'un hem teşbih hem tenzih düşüncesini benimsemekle birlikte bu sırrın paylaşılmasından imtina etmektedir. Bu sebeple Mevlânâ, Tanrı'yı algılama ve bilme bahsinde sır, giz kavramını tercih etmektedir. *"Bu noktada Mesnevî'ye göz atılınca Tanrı'nın eş zamanlı olarak hem aşkın hem içkin hem görünen hem görünmeyen oluşuna ilişkin ifadeler ortaya çıkar."* (Yasa 2010: 42). Mevlânâ, Hallâc'ın "ene'l-Hakk" ifadesini hem teşbih hem de tenzih yolu ilim-malum ve âlim üçlüsüyle şöyle ifade etmektedir:

"Biri o küpe düşse de sen ona kalk, çık, küpten dese; neşesinden der ki: Beni kınama, küp benim" (Mesnevî 2 Beyit 1349)

"O, küp benim demek, ben Hakk'ım demektir; rengi ateş rengidir ama gene de demirdir o." (Mesnevî 2 Beyit 1350)

"Demirin rengi ateşin renginde yok olmuştur, susuyor görünür; ama ateşlikten dem vurmaktadır." (Mesnevî 2 Beyit 1351)

Malum olan demir ateşte yandığında onun huyuyla ilimlenip ben ateşim demektir. Hem yakıp hem de yanarak aynı zamanda âlim olmaktadır. Bu birlik ışığında aslında ilim de âlim de malum da birdir. Hepsini bir hakikatin farklı görünümüdür.

"Önce sen varlığını Allah'a verdin; karşılık olarak Allah'ın varlığına büründün." (Mesnevî 4 Beyit 7)

Nefsinden arınan kul, Hakk'ın nurunda fena bularak O'nun isim ve sıfatlarını elde etmektedir. Böylece O'nunla âleme nazar etmektedir.

Hallâc-ı Mansur, fikirleri ve sözleriyle döneminde eleştirilere uğramasına rağmen Mevlânâ'nın onun görüşlerini benimsemiş biri sufi olarak döneminde kabul edilmesi Sultan Veled tarafından şöyle yorumlanmaktadır: "ene'l-Hakk" sözünden dolayı Hallâc-ı Mansur katledilirken Mevlânâ'nın her bir sözünün içinde bu tür ifadelerin

olmasına rağmen böyle bir baskıyla karşı karşıya kalmaması, onun dönemindeki insanların samimi olmasından kaynaklanmaktadır (Çakmaklıoğlu 2005: 195). Mevlânâ'nın dönemindeki kişilerin içten tutumları, her bir kelimesinde "ene'l-Hakk" düşüncesi olan Mevlânâ'ya, görüşlerini rahatça ifade edebilme olanağı sağlamıştır.

4.Hallâc'ın Hakikat-i Muhammediye Görüşü

Hallâc'ın ortaya attığı başka bir görüş, Hz. Muhammed'in iki ayrı suretiyle ilgilidir. Birincisi Hz. Muhammed'in ezeli olan sureti ki bu, her irfanın ve marifetin kaynağıdır. İkincisi ise peygamber olarak dünyaya gönderilen fani suretidir. Nitekim peygamberlerin ve velîlerin nurları Hz. Muhammed'in ezeli ruhundan gelmektedir (Sunar 1978: 50-51). Mesnevî'de, Hz. Muhammed'in ezeli suretini yansıtan birçok örnek ile karşılaşmaktadır.

"Pişman oldu da ey Muhammed dedi, lütuflar sahibisin, ledün bilgisi katında; sen başışla." (Mesnevî 1 Beyit 818)

Ledün bilgisi, geçmiş ve gelecek bilgisini içeren bânının kendisidir. Hz. Muhammed'in ezeli sureti olan "Hakikat-i Muhammediye"ye vasil olan kişi, bu bilgiyi elde etmektedir.

"Havada uçarken papucun içindeki yılanı görmem ey Mustafa, benden değil; bu görüş bana senden aksetti." (Mesnevî 3 Beyit 3252)

İnsan-ı kâmilin makamı, Hakk'ın ilk taayyünüdür. O aynı zamanda "Akl-ı Evvel"dir, her şeyin özüdür. Varlık, zuhur etmeden önce ilk taayyünün içinde bulunmaktadır. Nitekim âlem, ilk taayyünü ifade eden Hz. Muhammed'in bu ezeli suretinden varlık sahasına gelmektedir.

"Mustafa, bunun için, Âdem de peygamberler de benim ardımdadır; benim sancağımın altındadır dedi." (Mesnevî 4 Beyit 525)

"Demistir ki: Görünüşte Âdem oğluyum ama anlam bakımından Âdem'in atasının da atasıyım ben." (Mesnevî 4 Beyit 527)

Hz. Peygamber'in ezeli sureti olan "Hakikat-i Muhammediye", onun batın ve kâmil tarafını anlatan bir kavram olarak Mesnevî'de yer almaktadır.

5.Hallâc'ın Dinler Birliği Görüşü ve Aşk Şeriatı

Hallâc-ı Mansur, tevhidin nurlarına sekr hâlinde ulaşıldığını düşünmektedir. O, bu hâlde olan kişinin gizli olanları ifşa edip hakikatleri dile getirdiğini söylemektedir (Sülemî 2018: 175). Ayrıca Hallâc, bütün dinlerin Hakk'ı tanımak için geldiğine inanmaktadır. Çünkü bütün dinler Allah'ındır ve aynı hakikatı anlatmaktadır. Bu nedenle bir insanın inancına batıl demekten kaçınmak gerekmektedir. İnsanların ayrı dinleri benimsemesi onların ihtiyarları neticesinde değil Allah'ın iradesiyle gerçekleşmektedir (Sunar 1978: 51). Hallâc'a göre dinlerin hepsi tek bir gerçeği bildirmektedir, bu gerçek ona göre aşktır.

"Aşk şeriatı, bütün dinlerden ayırdır; âşıklara şeriat da Tanrıdır mezhep de Tanrı." (Mesnevî 2 Beyit 1771)

“Çirkinin resmini yapmayı bilmezse sanatı noksandır o ressamın; bu yüzden Tanrı, hem ateşe tapanın yaratıcısıdır hem özü temiz inanç sahibinin.” (Mesnevî 2 Beyit 2547)

Hallâc, tüm ecdamın aşk ile var olduğunu düşünen bir sufidir. O, tüm dinlerin Tanrı'yı tanımak ve bilmek için geldiğine inanmaktadır. Hallâc'ın dinler birliği düşüncesi, onun her kesimden insana hitap etmesini sağlamaktadır (Cebecioğlu 1988: 338). Hallâc'ın bütün dinlerin Tanrı'yı tanımak için geldiği ve dinler birliğini anlattığı görüşü Mevlânâ'da aşk şeriatı olarak ifade bulmaktadır.

SONUÇ

Mevlânâ'nın "Birlik Dükkânı" olarak nitelendirdiği Mesnevî, Hallâc-ı Mansur'un fikirlerini temele alarak şekillenen ve tüm inançları aşk etrafında birleştiren bir vahdet kitabıdır. Mevlevîlik ve Mevlânâ için seçkin bir yere sahip olan Hüseyin b. Mansur, Mesnevî'de görüşleri ve ifadeleriyle yer almaktadır.

Hallâc tarafından Hakk'ın sıfatı ve kâinatın yaratılış sebebi olarak görülen aşk, kulu beşerî sıfatlarından arındırmakta ve Allah ile birleştirmektedir. Aşk ile kul, Hakk'ın verdiği hüviyete girmekte ve kendini bilmektedir. Bu aşk, Mesnevî'ye varlığın sebebi, canı ve ölümsüzlüğü anlatan manalarda yansımaktadır.

Fikirleri ve ruhuyla Mesnevî'yi besleyen Hallâc, kendi maddi varlığını Hakk'a ulaşmada bir engel olarak görmektedir. Onun bu görüşünü destekleyen "Benim ölümdede hayatım vardır" ifadesi "Ölümsüz yaşayışım ölümdededir" şeklinde Mesnevî'de örneklenmektedir. Mevlânâ da Hallâc gibi kişinin ölümüyle birlikte Hakk ile arasındaki engellerin kalkacağına inanmakta ve O'nunla birleşeceğini düşünmektedir.

Hallâc-ı Mansur'un lâhutun nâsût şekline girmesi düşüncesi, "Hakikat-i Muhammediye" anlayışı ve dinlerin tek bir ilahî kaynaktan geldiği fikrini destekleyen pek çok örneğe Mesnevî'de rastlanmaktadır. Özellikle Hallâc'ın "ene'l-Hakk" söylemi çeşitli remizler ve örneklerle ifade edilmektedir. Nefsanî arınma sonucunda his dünyasından ayrılıp fenaya ulaşan kulun gerçek tevhidini bildiren "Ben Hakk'ım" ifadesi, Tanrı'nın bizati kendisiyim, anlamında değildir. Ben Hakk'ım söylemi, O'nun ilmiyle ilimlenip, yarattığı her şeye O'nunla bakan, hakikate ulaşan ve vahdeti müşahede eden insan-ı kâmilin tevhidi demektir.

KAYNAKÇA

Ağırman, Ferhat-Bekalp, Bilal (2012). "Hallac-ı Mansur'da Tanrı-Varlık ve Benlik Problemi". *Felsefe Dünyası*, 2012/1. S.55. s. 84-98.

Altıntaş, Hayrani (1986). *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Câmî, Molla (2016). *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds Evliya Menkıbeleri* (Tercüme ve Şerh Mahmud Lâmiî Çelebi, Sadeleştiren Abdulkadir Akçiçek). İstanbul: Huzur Yayınevi.

Cebecioğlu, Ethem (1989). *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Felsefesi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa (2005). "Hallâc'ın 'Ene'l-Hakk' Sözü Bağlamında Mevlânâ'nın Şatahât Yorumu". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6. S. 15. s. 191-223.

Gölpınarlı, Abdülbâki (2017). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi I-II*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gürer, Betül (2017). "Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr". *ILTED, Erzurum*. S.47. s. 171-197.

Hücvirî (2016). *Hakikat Bilgisi (Keşfu'l-Mahcûb)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Massignon, M. Louis (2006). *İslam'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi* (İsmet Birkan). Ankara: Ardıç Yayınları.

Nicholson, A. Reynold (1978). *İslam Sûfileri* (Çev. Mehmet Dağ, Kemal Işık, Ruhi Fiğlalı, Abdülkadir Şener, Rami Ayas, İsmet Kayaoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Rûmî, Mevlânâ Celaleddin (1983). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi III-IV* (Terc. ve şerh Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Rûmî, Mevlânâ Celaleddin (2003). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi V-VI* (Terc. ve şerh Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Rûmî, Mevlânâ Celalddin (2017). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi I-II* (Terc. ve şerh Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Sunar, Cavit (1978). *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Sülemî, Ebû Abdurrahman (2018). *İlk Zâhid ve Sûfiler Tabakatu's-Sûfiyye* (Tercüme Abdurrezzak Tek). Bursa: Bursa Akademi.

Yasa, Metin (2010). "Mevlânâ'nın Mesnevî'sine Özel Atıfla Muamma Kavramının Tanrı'yı Anlamada Yüklendiği İşlevin Filo-Teolojik Kısa Bir Çözümlemesi". *Sufi Araştırmaları-Sufi Studies*, C .1. S. 1. s. 39-47.